

İlköğretim Okul Müdürlerinin Teknoloji Liderliği Davranışları *

Esra EREN**

A. Aşkı Kurt***

Özet

Bu çalışmanın amacı, ilköğretim okul müdürlerinin okullarında eğitim teknolojilerinin sağlanması ve kullanılması sürecinde teknoloji liderliği davranışlarının belirlenmesidir. Araştırmanın katılımcılarını 2007-2008 yılı öğretim yılında Eskişehir'deki ilköğretim okullarında görev yapan 15 okul müdürü oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış, görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analiz ile çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda okul müdürlerinin çoğunun eğitim teknolojilerinin kullanımıyla ilgili stratejik hedeflerinin olduğu, bu hedefleri müdür yardımcısı ve öğretmenlerle belirledikleri, eğitim teknolojilerini okul aile birliğine gelen bağışlarla güncelledikleri, öğretmenlerin teknoloji kullanımını hizmet içi eğitimlere yönlendirerek teşvik ettikleri, eğitim teknolojilerinin kullanımıyla ilgili problemlerin çözümünde ise bilişim teknolojileri formatörüne ve Milli Eğitim Müdürlüğüne başvurdukları bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Teknolojileri, Teknoloji Liderliği, Okul Müdürü Görüşleri

Technology Leadership Behaviours of Elementary School Principals

Abstract

The purpose of this study is to determine the elementary school principals' views about the supply and use of educational technologies in their schools. The participants of the study were 15 school principals working in

* Bu araştırmanın ilk hali 16-18 Ekim 2008 tarihleri arasında 38. Uluslararası Eğitim Planlaması (The International Society for Educational Planning [ISEP]) Konferansında sunulmuştur.

**Yrd.Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü

*** Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü

elementary schools in Eskişehir in the academic year of 2007-2008. The research data were collected via semi-structured interviews, the data collected were analyzed through descriptive analysis method. The results revealed that most of the school principals had strategic goals regarding educational technology use and determined these goals together with deputy principal and teachers; that they updated the educational technologies with the help of the donations to the parent-teacher association; that they encouraged the teachers to participate in in-service trainings regarding educational technologies; and that they applied to Provincial Directorate for National Education and to the trainer teacher of information technologies to solve the problems regarding educational technology use.

Key Words: School Principal, Educational Technologies, Technology Leadership

GİRİŞ

Teknolojik yenilik ve gelişmeler eğitim sistemini, bu bağlamda öğretme-öğrenme- sürecini etkilemektedir. Her geçen gün eğitimde kullanılan teknolojiler, yerlerini yeni teknolojilere bırakmaktadır. Giderek artan biçimde İnternet'e bağlı bilgisayar, projeksiyon, elektronik tahta, sınıf ortamında yerlerini almakta, öğrenme ortamı ağ ortamına taşınmaktadır. Ağ toplumunun gelişimine paralel olarak okullara eğitim teknolojilerinin alınması, güncellenmesi, bilgisayar konusunda uzman personelin istihdam edilmesi, öğretmenlerin yeni araç-gereçleri kullanması için yetiştirilmesi konularında okul müdürlerinin sorumlulukları da artmaktadır (Brooks-Young, 2002).

İlköğretim okullarında eğitim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması için Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından özellikle 1990'lı yıllardan itibaren eğitim teknolojilerinin sağlanması ve etkin bir şekilde kullanılmasına yönelik çeşitli projeler kapsamında, yerli ve yabancı kaynaklarla çeşitli özel kuruluşların katkılarıyla okullara Bilişim Teknolojisi (BT) sınıfı kurulmuş ve İnternet erişimi sağlamıştır (MEB, 2011). Eğitim teknolojilerine yönelik yapılan yatırımlarla birlikte öğretim programlarında "Bilişim Teknolojileri" adında seçmeli bir ders yer almış, öğretmen ve okul müdürlerine bu konuda hizmet içi eğitimler düzenlenerek okullarda teknoloji kullanımı yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte MEB, çeşitli projeler

kapsamında konuyla ilgili çalışmalarına devam etmekte, farklı düzey ve türdeki pek çok eğitim kurumuna düzenli olarak araç-gereç göndermektedir (MEB, 2011). Ayrıca Bakanlıkça yayımlanan bazı genelgeler yoluyla eğitim teknolojilerinin, okul müdürleri, öğretmenler, öğrenciler ve okulda çalışan diğer personel tarafından yaygın olarak kullanılması sürekli teşvik edilmektedir.

Bu çabalar kapsamında üzerinde durulması gereken önemli boyutlar, öğretim ortamının fiziksel yapısının nitelik ve niceliğinin yanı sıra bu ortamı kullanacak olan insan gücüdür. MEB'in projelerinin amacına ulaşması için temel rolü öğretme-öğrenme süreçlerini planlamak, yürütmek, değerlendirmek ve öğrencinin öğrenme, öğretmenlerin öğretme süreçlerine rehberlik yapmak olan okul müdürlerinin, eğitim teknolojileri konusunda bilgi sahibi ve etkin kullanıcı olmaları beklenmektedir (MEB, 2003). Bakanlık bilgi teknolojilerinin kullanımına ilişkin gönderdiği genelgede okul müdürlerinin görevlerini şöyle açıklamıştır (MEB, 2007):

Bünyesinde bilişim teknolojisi sınıfları bulunan okul müdürlükleri ile Bakanlığımız taşra teşkilatı birim yönetimleri okul ve kurumlarındaki yöneticiler, öğretmenler, öğrenciler ve diğer personel ile çevre halkının bilişim teknolojisi sınıflarından ve bu sınıflarda yer alan bilişim teknolojisi araçlarından amacına uygun, etkin, verimli, yaygın ve yoğun bir şekilde yararlanmasını; bu araçların sürekli işler vaziyette kalmasını, ayrıca yöneticiler, öğretmenler, öğrenciler ve diğer personel ile vatandaşlar tarafından ihtiyaç duyulacak eğitimlerin planlı bir şekilde düzenlenmesini sağlamak amacıyla, gerekli her türlü tedbiri alacak, bu faaliyetleri yakından ve titizlikle izleyecektir.

Günümüzde okul müdürlerinden beklenen, okullarında eğitim teknolojilerinin etkili şekilde kullanılmasını sağlamaları, diğer bir deyişle teknoloji liderliği yapmalarıdır. Alanyazında okul müdürlerinin eğitim teknolojileri konusunda sahip olması gereken niteliklerden bazıları şöyle sıralanmaktadır (Kearsley, 1995; 2002a).

- Bilgisayar ve teknolojiyle ilgili temel kavramları anlama
- Temel yazılım ve donanımları tanıma
- Yazılım ve donanımın seçiminde ve değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken özellikleri bilme
- Teknolojinin okulda kullanılmasına ilişkin vizyon geliştirme

- Teknoloji alımı için kaynak arama ve bulma
- Teknolojiyle ilgili kullanım alanlarını belirleme

Okul müdürlerinden beklenen teknoloji liderliği rolü, okuldaki bütün örgütsel kararları, politikaları ve eğitim teknolojisinin etkili kullanımını kolaylaştıran faaliyetleri içermektedir. Başarılı bir teknoloji liderliğinin okul açısından bazı olumlu sonuçları ise şöyle sıralanabilir (Kearsley ve Lynch, 1994):

- Öğrencilerin akademik başarıları gelişir.
- Öğrencilerin okula devamı artar.
- Öğrencilerin tükenmişlikleri azalır.
- Öğrencilere daha iyi eğitim-öğretim ortamı hazırlanır.
- Daha etkili yönetim faaliyetleri sağlanır.
- Öğretmenlerle diğer çalışanların tükenmişliklerini azaltır.

Okul müdürlerinin teknoloji liderliğine ilişkin sahip olmaları gereken beceriler, uluslararası çeşitli kuruluşlar tarafından “eğitim teknolojileri standartları” kapsamında belirlenmiştir. Merkezi Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan ISTE (International Society for Technology in Education - Eğitimde Uluslararası Teknoloji Topluluğu) NETS-A’yı (National Educational Technology Standards for Administrators) Yöneticilere Yönelik Ulusal Eğitim Teknolojisi Standartları olarak kabul etmiştir. Bu standartlar, anaokulundan ortaöğretimin sonuna kadar her düzeyde okul müdürlerinin teknoloji uygulamasında etkili lider olabilmeleri için ihtiyaç duydukları bilgi ve becerileri tanımlamaktadır.

Alanyazında yapılan çalışmalar, teknoloji lideri olarak okul müdürlerinin bilgi ve desteğinin, öğretim sürecinde teknolojiyi bir araç olarak kullanan öğretmenlerin desteklenmesinde ve cesaretlendirilmesinde, teknolojinin bütün sınıflara entegre edilmesinde anahtar role sahip olduğunu vurgulamışlardır (Anderson ve Dexter, 2005; Can, 2008; Chang, Chin ve Mei Hsu, 2008; Ertmer, Bai, Dong, Khalil, Park ve Wang, 2002; Hacıfazlıoğlu, Karadeniz ve Dalgıç, 2011; Kozloski, 2006; Sincar, 2009; Turan, 2002; Weber, 2006).

Chang ve diğerleri (2008) tarafından yapılan araştırmada okul müdürlerinin etkili teknoloji lideri olabilmek için teknoloji planını içeren vizyon geliştirmeleri ve uygulamaları, öğretmenler ve

öğrencilerin gelişimi için eğitimlerin düzenlenmesine gerekli önemi vermeleri, teknolojik altyapının yeterli olduğundan emin olmaları sonuçlarına ulaşmışlardır. Kozloski (2007) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, okul müdürlerinin teknoloji entegrasyonunu kolaylaştırmak için okul çalışanlarına model oldukları, teknoloji kullanımını destekleyerek artırmaya çalıştıkları, eğitimler yoluyla öğretmenlerin teknoloji kullanımı konusunda yetişmelerini sağladıkları belirtilmiştir. Sincar (2009) tarafından yapılan araştırmada öğretmen görüşlerine göre okul müdürlerinin, teknoloji liderliği rolleri olan insan merkezilik, vizyon ve iletişim ve işbirliği rollerini kısmen, destek rolünü yeterince sergiledikleri belirlenmiştir. Brockmeier, Sermon ve Hope (2005) tarafından yapılan araştırmada okul müdürlerinin eğitim teknolojileri konusunda bilgi sahibi olma, öğretme-öğrenme sürecinde teknolojilerin nasıl kullanılabileceğini anlama, teknoloji kullanımını destekleyen kullanıcı, işbirlikçi ve kolaylaştırıcı rollerinde sıkıntı yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Alanyazındaki araştırmalardan elde edilen sonuçlara dayalı olarak, okullarda eğitim teknolojilerinin etkin kullanımında okul müdürlerinin teknoloji liderliği rollerinin oldukça önemli olduğu söylenebilir. Okul müdürlerinin teknoloji liderliği rolleri kapsamında; eğitim teknolojilerinin kullanımıyla vizyon geliştirmelerinin, öğretmenlere eğitim teknolojileriyle ilgili mesleki gelişim olanağı sağlamalarının ve desteklemelerinin, model olmalarının, eğitim teknolojilerinin alınması/güncellenmesi konusunda kaynak araştırmalarının önemli olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Altun, 2009; Ertmer ve diğerleri, 2002; MEB, 2004). Okullarda eğitim teknolojilerinin teknolojilerinin entegrasyonu için teknolojik standartlara gerek duyulmaktadır. Bu standartların oluşturulabilmesi amacıyla okul müdürlerinin var olan teknoloji liderliği davranışlarının belirlenmesine yönelik çalışmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, ilköğretim okullarında görev yapmakta olan okul müdürlerinin teknoloji liderliği davranışlarının belirlenmesidir. Türkiye’de bu konuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında sınırlı sayıda çalışmanın bulunduğu görülmektedir (Can, 2008; Hacıfazlıoğlu ve diğerleri, 2011; Sincar, 2009). Eğitim

teknolojilerinin okullara sağlanması özellikle de var olan teknolojilerin etkin kullanımıyla ilgili sorunların var olduğu ülkemizde, görüşme verilerine dayalı böyle bir çalışmanın MEB'in çalışmalarına ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda okullarda teknoloji uygulamasına yönelik programlarda müdürlerin ihtiyacı olan içeriğin oluşturulmasında yol göstereceği umulmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada, nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme kullanılmıştır. Bu teknikte, araştırmacı önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme formunu hazırlar. Bununla birlikte araştırmacı görüşmenin akışına bağlı olarak değişik yan ya da alt sorularla görüşmenin akışını etkileyebilir ve kişinin yanıtlarını açmasını ve ayrıntılandırmasını sağlayabilir (Türnüklü, 2000).

Çalışma Grubu

Araştırmada belirlenen amaçlara ulaşmak için amaçlı örnekleme yöntemlerinden "Kartopu örnekleme" kullanılmıştır. Bu yaklaşım araştırmacının problemine ilişkin olarak zengin bilgi kaynağı olabilecek birey veya durumların saptanmasında özellikle etkilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu amaçla Eskişehir Milli Eğitim Müdürlüğü'nde çalışmakta olan şube müdürü ile bağlantıya geçilmiş ve araştırmacının amacına hizmet edecek en kapsamlı bilginin elde edilebileceği okul müdürlerinin isimleri alınmıştır. Bu bağlamda araştırmacının çalışma grubunda yer alacak okul müdürlerinin bir kısmı belirlenmiştir. Görüşme yapılan okul müdürleri de okullarında eğitim teknolojilerinin kullanılmasında emek harcayan diğer okul müdürlerini araştırmacıya önermişlerdir. Böylelikle araştırmacının örneklemini 15 katılımcı oluşturmuştur. Gizlilik ilkesine dayanarak araştırmaya katılan okul müdürlerinin gerçek isimleri kullanılmamış, bunun yerine ad ve soyadlarının ilk harfleri kullanılmıştır.

Araştırmaya katılan okul müdürlerinin biri bayan 14'ü erkektir. Okul müdürlerinin dokuzu Sınıf Öğretmeni, dördü Fen ve Teknoloji olup diğer ikisi Almanca ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi branşlarına sahiptir. Eğitim durumları bakımından dördü yüksek lisans, diğerleri lisans mezunudur. Katılımcıların altısı 11-15, dördü 16-20, dördü 21

yıl ve üzeri, biri 6-10 yıl arasında mesleki kıdeme sahiptir. Yöneticilik kıdemi bakımından okul müdürlerinin çoğu (10) 1-5 yıl arasında kıdeme sahiptir.

Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda aşağıdaki sorular yer almıştır:

- 1.Öğretme-öğrenme süreci ve okul yönetiminde, eğitim teknolojilerinin etkin kullanımına ilişkin stratejik hedefleriniz var mıdır? Varsa nelerdir?
- 2.Stratejik hedefleriniz kim/kimler tarafından belirlenmektedir?
- 3.Okulunuza alınacak eğitim teknolojilerine karar verirken nelerden yararlanıyorsunuz?
- 4.Eğitim teknolojilerini almak/güncellemek için MEB dışında hangi kaynaklara başvuruyorsunuz?
- 5.Öğretmenlerin eğitim teknolojileriyle öğretim materyali hazırlama ve kullanmalarını nasıl teşvik ediyorsunuz?
- 6.Öğretmenlerin yazılım/donanım konusunda karşılaştıkları sorunların çözümünde hangi kişi/kurumlarla işbirliği yapıyorsunuz?

Verilerin Toplanması

Araştırmaya ilişkin veriler belirlenen okul müdürleriyle araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Bununla birlikte veri toplama süreci not alma yöntemiyle desteklenmiştir.

Belirlenen ilköğretim okullarındaki okul müdürlerinden araştırma konusu hakkında bilgi verilerek randevu alınmıştır. Görüşmeler Şubat 2008-Mart 2008 tarihleri arasında müdürlerin okullarına ziyaretler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Görüşme uygulamalarının büyük bölümü, okul müdürlerinin yoğunlukları göz önüne alınarak çoğunlukla okul çıkışı saatinde yapılmıştır. Görüşmeler görüşmenin yapıldığı yerin sessizliği dikkate alınarak müdür odasında gerçekleştirilmiştir. Görüşme başlangıcında okul müdürlerine görüşmeyle ilgili genel bilgiler hatırlatılmış ve daha önce yazılı olarak alınan görüşme izninin bir kez de sözel olarak

alınmasıyla görüşmeye başlanmıştır. Veri kayıplarını önlemek amacıyla katılımcıların izinleri dâhilinde tüm görüşmeler ses kayıt cihazı kullanılarak kaydedilmiştir. Görüşmeler yaklaşık olarak 20dk ile 30dk arasında sürmüştür.

Verilerin Analizi

Görüşmeler tamamlandıktan sonra ses kayıtlarının dökümü yapılmıştır. Dökümlerin doğruluğu ve geçerliliği için araştırmacılar tarafından dinlenilmiş ve dökümlerin doğruluğu kontrol edilmiştir. Dökümlerin yapılmasından sonra her bir soru için alınan cevaplar, Excel programında ilgili indekslere işlenmiş ve soru bazında bir sınıflama yapılarak toplanan veriler analizi için hazır hale getirilmiştir.

Nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda tasarlanan bu araştırmada verilerin değerlendirilmesinde betimsel analiz kullanılmıştır. Bu yaklaşıma göre, elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular yada boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu amaçla öncelikle alanyazın, araştırmacının amacı ve görüşmede yer alan boyutlardan yola çıkarak veri analizi çerçevesi oluşturulmuştur. Bu çerçeveye göre verilerin hangi temalar altında sunulacağı belirlenmiştir. Temalar çerçevesinde elde edilen veriler seçilmiş, anlamlı ve mantıklı bir biçimde bir araya getirilmiştir. Gerekli olan yerlerde veriler doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Son olarak bulgular açıklanmış, bulgular arasında karşılaştırma ve ilişkilendirme yapılmaya çalışılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde görüşme yapılan okul müdürlerinin verdikleri bilgilerden elde edilen bulgular yer almaktadır. Çalışmada bulgular aktarılırken yaygın görüşü belirtmek amacıyla, frekansı en yüksek olan kategorilere ilişkin örneklere yer verilmiştir. Araştırmacının bulguları, altı tema altında toplanmıştır. Bunlar;

- Stratejik hedefler,

- Stratejik hedeflerin belirlenmesinde rol alan kişiler,
- Eğitim teknolojilerinin alımına karar verilirken yararlanılan kaynaklar,
- Eğitim teknolojilerinin alınması/güncellenmesinde başvuru kaynakları,
- Öğretmenlerin eğitim teknolojileri kullanımlarını teşvik etme yolları,
- Eğitim teknolojilerinin kullanımında karşılaşılan sorunların çözümünde işbirliği yapılan kişi ya da kurumlardır.

Okul Müdürlerinin Öğretme-Öğrenme Süreci ve Okul Yönetiminde Eğitim Teknolojilerinin Etkin Kullanımına İlişkin Stratejik Hedefleri

Öğretme-öğrenme süreçleri ve okul yönetiminde eğitim teknolojilerinin etkin kullanımına ilişkin stratejik hedeflere yönelik soruya çoğu (12) okul müdürü, eğitim teknolojilerinin kullanımıyla ilgili stratejik hedeflerinin olduğunu belirtmiştir. Müdürlerinin öğretme-öğrenme süreci ve okul yönetiminde eğitim teknolojilerinin kullanımına ilişkin stratejik hedefleri ve bunlara ilişkin frekanslar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Öğrenme-öğretme süreci ve okul yönetiminde eğitim teknolojilerinin etkin kullanımına ilişkin stratejik hedefler ve frekansları

Kategoriler	Frekans
Projeksiyonsuz sınıf bırakmamak	4
Öğretmenlerin ve öğrencilerin bilişim teknolojileri sınıfını kullanmalarını sağlamak	4
Bilişim teknolojilerini etkin kullanabilen bireyler yetiştirmek	2
Bütün sınıflara bilgisayar sağlamak	1
Teknoloji sınıfı kurmak	1
Uygun eğitim yazılımlarını temin etmek	1
Bilgisayarla ilgili sisteme ayak uydurmak	1

Tablo 1 incelendiğinde müdürlerin yaklaşık yarısının donanım sağlamaya yönelik stratejik hedeflerinin olduğu görülmektedir. İ.K. bu konudaki stratejik hedeflerini “*Hedefimizde bütün sınıflara bilgisayar ve projeksiyon koymak var.*” şeklinde ifade etmiştir.

Okul müdürlerinin bir diğer hedeflerinin de bu teknolojilerin kullanımına yönelik olduğu görülmektedir. B.H. stratejik hedeflerinin “Amacımız araştıran, sorgulayan, eleştiren, problem çözme yeteneği gelişmiş, bunun yanında bilişim teknolojilerini etkin şekilde kullanabilen bireyler yetiştirmek.” olduğunu belirtmiştir. K.Y ise görüşünü aşağıdaki şekilde ifade etmiştir.

“Çağımız insanı artık tek yönlü beslenemiyor. Kesinlikle çok yönlü yetiştirmeye geçmek zorundasınız. Çok yönlü düşünen bir nesil var karşımızda. Artık öğretmen merkezli anlatım etkili olmamaktadır. Öğrenci interaktif uygulamalarla doyumuna ulaşmaktadır. Eğitim teknolojilerinin etkin kullanımı en önemli hedeflerimizden biri.”

Eğitim teknolojilerinin etkin kullanımının ilköğretim programının hedeflerinden biri olması ve MEB’in okul müdürlerine göndermiş olduğu yönergelerde teknolojilerin kullanımına vurgu yapması, müdürlerin stratejik hedeflerini oluşturmada belirleyici olduğu söylenebilir. Müdürlerin okullarında eğitim teknolojilerinin kullanılmasını istedikleri ve çaba gösterdikleri söylenebilir.

Stratejik Hedeflerin Belirlenmesinde Rol Alan Kişiler

Öğretme-öğrenme süreçleri ve okul yönetiminde eğitim teknolojilerinin kullanımıyla ilgili stratejik hedeflerin belirlenmesinde rol alan kişiler ve frekansları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2.Stratejik Hedeflerin Belirlenmesinde Rol Alan Kişiler

Kategoriler	Frekans
Okul müdürü	15
Öğretmenler	13
Müdür yardımcısı	12
Bilişim teknolojileri öğretmeni/formatörü	9
Diğer çalışanlar (Okul aile birliği, memur, hizmetli)	9
Öğrenciler	7
Veliler	6

Tablo 2 incelendiğinde müdürlerin eğitim teknolojilerinin kullanımıyla ilgili stratejik hedefleri, genellikle okul içindeki paydaşlarla birlikte belirledikleri görülmektedir. Stratejik hedefleri

belirlerken en fazla öğretmenlerin görüşüne başvurulmaktadır. Okul müdürlerinden biri “Öğretmenlerden görüşlerine ihtiyaç duyduğumuz kişilere sorarız. Her öğretmene sormayız. Konuya aşina olan, sıcak bakan insanları katarız.” [İ.K] şeklinde ifade etmiştir.

Okul müdürleri öğretmenlerin görüşlerini öğretmenler kurulunda, birebir görüşmeler yoluyla aldıklarını ya da Toplam Kalite Yönetimi (TKY) kurulu aracılığıyla öğrencilerin görüşlerini de aldıklarını dile getirmişlerdir. Okul müdürlerinden C.Y. eğitim teknolojilerine yönelik stratejik hedeflerin belirlenmesinde rol alan kişilere ilişkin görüşünü; “TKY kapsamında öğretmenlerden oluşan teknoloji grubumuz var. İhtiyaçları koyup imkânlar çerçevesinde belirliyor. Stratejik hedeflerimizi öğretmen ve öğrencilerle belirliyoruz.” şeklinde belirtmiştir.

İki okul müdürü ise eğitim teknolojilerinin kullanımına ilişkin stratejik hedefleri sadece kendilerinin belirlediğini, bununla birlikte belirledikleri hedefleri paylaştıklarını belirtmişlerdir. Hedefleri kendisi belirleyen İ.Ö. bunun gerekçesini “İşin ekonomi boyutu var. Hedefi belirlerken öğretmenin ekonomi boyutunu bilmesi lazım.”, Bununla birlikte H.S. “Tabii arkadaşların katkıları var. Ben nihayetinde paylaşıyorum. Tamam dediğimiz zaman işleme koyuyoruz.” ifadeleriyle belirlediği stratejik hedefleri paydaşlarıyla paylaştığını ifade etmiştir.

Okullarda eğitim teknolojilerinin sağlanması ve kullanılmasına yönelik stratejik planlama çalışmalarına katılanların çoğunluğunu okul içi paydaşların oluşturduğu, çalışmalarda çoğunlukla müdür, öğretmenler, müdür yardımcısı ve bilişim teknolojileri öğretmeni/formatörünün rol aldığı sonucu çıkarılabilir. Müdürlerin altısı velilerin bu konudaki görüşlerini aldıklarını belirtmiştir. Stratejik hedeflerin belirlenmesinde genellikle sorumluluğu okul müdürlerinin aldığı, bu süreçte öğrencilerin ve velilerin görüşlerine daha az başvurdukları söylenebilir.

Okul Müdürlerinin Alınacak Eğitim Teknolojilerine Karar Verirken Yararlandıkları Kaynaklar

Okul müdürlerinin okula eğitim teknolojileri alımına karar verirken yararlandıkları kaynaklar konusundaki görüşlerine ilişkin kategoriler ve frekansları Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Okul Müdürlerinin Alınacak Eğitim Teknolojilerine Karar Verilirken Yararlandıkları Kaynaklar

Kategoriler	Frekans
Okuldaki öğretmenler	13
İnternet	10
Milli Eğitim Müdürlüğünde çalışan eğitici formatörler	9
Eğitim araçları tanıtım broşürleri	8
Bilişim teknolojileri öğretmeni/formatörü	8
Diğer okullardaki müdürler	7
Diğer çalışanlar (memur, hizmetli)	5
Ürün tanıtıcıları	4
Bu konudaki yayınlar	4
Dilek kutusu	3
Veliler	3
İlgili firmalar	2

Okul müdürlerinin okullarına alınacak eğitim teknolojilerine karar verirken en çok öğretmenlerin görüşüne başvurdukları ve internetten yararlandıkları görülmektedir. B.H. *“Tek bir kaynağa bağlı kalmıyoruz. İnternette yararlanıyoruz. İhtiyacımızı tespit edip piyasa araştırması yapıyoruz. Bu işin ticaretini yapan kuruluşları tek tek geziyoruz. Nerde kaliteli ucuzu varsa onu tercih ediyoruz.”* şeklinde görüş belirtmiştir. Bir diğer okul müdürü görüşünü *“Öğretmenler, memur, hizmetli ve kendim karar veririm. Teknolojik araçların bakım ve temizliği zor olduğu için hizmetlinin görüşünü de alırım.”* [H.S.] şeklinde ifade etmiştir.

Okul müdürlerinin eğitim teknolojilerini alırken en çok öğretmenlerin görüşlerine başvurmalarının nedeni, bu teknolojileri öğretme-öğrenme sürecinde kullanacak ve öğrencilere kullandıracak kişilerin öğretmenlerin olması şeklinde açıklanabilir. Okul müdürlerinden İ.K. ve R.Ç., özellikle teknik bilgisine inandıkları öğretmenlerin görüşlerini aldıklarını ifade etmişlerdir. İ.K. *“Okulumuza alınacak eğitim teknolojilerine karar verirken teknik bilgisine inandığımız kişilerin (öğretmen, müdür yardımcısı, memur, bilgisayar öğretmeni) görüşlerini alıyoruz.”* şeklinde görüş bildirmiştir.

Eğitim teknolojilerinin satın alınmasında okul müdürlerinin en çok yararlandıkları kaynaklardan bir diğerinin internet olması, okul

müdürlerinin günlük işlerinde, yönetim işlerinde, öğretmen özlük bilgilerinin ve öğrenci notlarının bilgisayara girilmesi, MEB duyurularının takip edilmesi, kurumlararası iletişimin sağlanması vb. faaliyetlerde interneti yoğun olarak kullanmalarından dolayı olabilir. Bu nedenle okul müdürlerinin yeni teknolojilerin alınmasında da interneti yaygın kullanmalarının beklenen bir durum olduğu söylenebilir. Sonuç olarak okul müdürlerinin okula teknoloji alımında tek başına karar vermedikleri, bu konuda bazı ön araştırmalar yaptıkları söylenebilir.

Okul Müdürlerinin Eğitim Teknolojilerini Almak/Güncellemek İçin MEB Dışında Başvurdukları Kaynaklar

Okul müdürlerinin eğitim teknolojilerini almak/güncellemek için MEB dışında başvurdukları kaynaklarla ilgili görüşlerine ilişkin kategoriler ve frekansları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Okul Müdürlerinin Eğitim Teknolojilerini Almak/Güncellemek İçin MEB Dışında Başvurdukları Kaynaklar

Kategoriler	Frekans
Okul Aile Birliği	12
Veliler	8
Milli Eğitim Müdürlüğü	6
Özel işletmeler	5
Sivil toplum örgütleri	5
Belediyeler	4
Üniversiteler	2

Okul müdürleri en çok başvurdukları kaynağın okul aile birliğine gelen bağışlar olduğu, velilerin ise başvurdukları ikinci önemli kaynak olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. C.Y. bu konudaki görüşünü, "Velilerden aldığımız bağışlarla eğitim teknolojilerini alıp güncelliyoruz." şeklinde dile getirirken diğer bir okul müdürü B.H. ise, "Okul aile birliği, hayırsever vatandaşlarımızdan bazı taleplerimiz oluyor." şeklinde bildirerek ihtiyaçlarının bir kısmını bağışlarla karşıladıklarını belirtmişlerdir. K.Y. kaynak sağlamada velilerden destek aldıklarını şöyle ifade etmiştir:

“Velileri ikna etmeniz, gönüllülük çok önemli. Veli toplantısında velileri topladık. Pilot uygulama yaptık ilk önce. Sınıfa bilgisayar, yazıcı, projeksiyon kurduk. Ders anlattık. Biz böyle kullanacağız diye. İkna oldular. Gönüllü olarak.”

Müdürlerin çoğunun teknoloji sağlamada MEB dışında kaynağa ihtiyaçlarının olduğu, bu nedenle de çevrelerinden kaynak arama durumunda kaldıkları sonucu çıkarılabilir. Bu durumda okulların finansmanında okul aile birliklerinin, hayırseverlerin ve velilerin giderek daha fazla rol üstlendiklerini söylemek yerinde olur.

Okul Müdürlerinin Öğretmenlerin Eğitim Teknolojileriyle Öğretim Materyali Hazırlama ve Kullanmalarını Teşvik Etme Yolları

Okul müdürlerinin öğretmenlerin eğitim teknolojileriyle öğretim materyali hazırlamalarını ve kullanmalarını teşvik etme yollarıyla ilgili görüşlerine ilişkin kategoriler ve frekansları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Okul Müdürlerinin Öğretmenlerin Eğitim Teknolojileriyle Öğretim Materyali Hazırlama ve Kullanmalarını Teşvik Etme Yolları

Kategoriler	Frekans
Hizmet içi eğitim/seminerlere katılmalarını sağlamak	13
Eğitim teknolojilerini kullanarak model olmak	10
Öğretmenlerin kullanabilecekleri materyalleri hazırlayıp vermek	5
Görevlendirme yapmak	5
Teknoloji kullanım raporu istemek	5
Rekabeti özendirmek	4
Eğitim teknolojileri kullanımını zorunlu kılmak	4
Okulun web sitesinde öğretmen ve öğrencilerin yaptığı çalışmaların paylaşılmasını sağlamak	4

Okul müdürlerinin çoğu öğretmenlerin eğitim teknolojileriyle ilgili hizmet içi eğitimlere katılmalarını sağladıklarını, bu şekilde söz konusu teknolojileri kullanmalarını teşvik ettiklerini söylemişlerdir. Bir okul müdürü *“Bakanlığımızın bu konudaki hizmet içi eğitimlere öğretmenlerin katılımını teşvik ediyorum. Bilgisayar formatörünün kısa ve uzun vadeli açtığı kurslar oluyor. Öğretmenler bu kurslara da katılıyorlar.”*

[C.S.] şeklinde ifade etmiştir. B.H. ise okulundaki uygulamayı şu şekilde anlatmıştır:

“Özelikle eğitim teknolojileriyle ilgili açılan seminerlere katılmalarını teşvik edici boyutta söylemlerimiz oluyor. Arkadaşlarımız da sağ olsun, buna uyuyorlar. Hemen hemen bütün arkadaşlarım Office kursundan geçtiler. İki arkadaşım bilgisayar bakım-onarım sertifikasını aldı. Bir öğretmen arkadaş da Web Tasarımı kursuna gitmektedir.”

Okul müdürlerinden R.Ç. öğretmenlerin eğitim teknolojileriyle ilgili eğitimlere katılımlarıyla ilgili uygulamasını *“Zorunlu tutuyorum. MEB’de zorluyor. Öğretmenlerin seminerlerden aldıkları belgeler uzman ve başöğretmenlikte puan getirdiği için başvuru istekli oluyor.”* şeklinde belirtmiştir.

Okul müdürleri ayrıca, öğretmenlerin eğitim teknolojilerini etkin bir şekilde kullanmalarını sağlamak için bu araçları öncelikle kendilerinin kullandıklarını ve model olmaya çalıştıklarını dile getirmişlerdir. İ.Ö. *“Öncelikle ben kullanıyorum.”* diyerek öğretmenlere eğitim teknolojilerinin kullanımı konusunda örnek olduğunu belirtmiştir. S.B. ise öğretmenleri eğitim teknolojileri konusunda desteklediklerini; *“İstedikleri bütün aletleri sağlamaya çalışıyor ve nasıl kullanıldığını anlatıyoruz, teşvik ediyoruz.”* şeklinde dile getirmiştir.

Öğretme-öğrenme sürecinde eğitim teknolojilerinin kullanımını artırmak için İ.Ö. öğretmenleri zorladığını söylemiştir. K.Y. okulunda eğitim teknolojilerinin kullanımını artırmak için okulun web sitesi aracılığıyla öğretmen ve öğrencilerin yaptığı çalışmaların paylaşıldığını şöyle ifade etmiştir:

“Öğretmenler için güvenilir internet siteleri verdik. Bu siteleri okul sitesine koyduk. Ayrıca örnek uygulamaları dokümanlar listesine atıyoruz.”

Sonuç olarak okul müdürleri, öğretmenlerin eğitim teknolojilerini kullanarak öğretim materyali hazırlama ve kullanmalarını teşvik etmede, onları en çok hizmet içi faaliyetlere yönlendirmeleri, öğretmenlerin de bu teknolojileri kullanabilmeleri için öncelikle bu konuda bilgi ve becerilere sahip olmalarının gerekliliğine inanmalarından dolayı olabilir. Ayrıca okul

müdürlerinin eğitim teknolojilerini kullanarak öğretmenlere model olmalarının, onlar için etkili bir güdüleyici olabileceği söylenebilir.

Okul Müdürlerinin Öğretmenlerin Eğitim Teknolojilerini Kullanma Konusunda Karşılaştıkları Sorunların Çözümünde İşbirliği Yaptıkları Kişi ya da Kurumlar

Okul müdürlerinin öğretmenlerin eğitim teknolojilerinin kullanılması konusunda karşılaştıkları sorunların çözümünde işbirliği yaptıkları kişi ya da kurumlarla ilgili görüşleri Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Okul Müdürlerinin Öğretmenlerin Eğitim Teknolojileri Kullanımında Karşılaştıkları Sorunların Çözümünde İşbirliği Yaptıkları Kişi ya da Kurumlar

Kategoriler	Frekans
Bilişim teknolojileri öğretmeni/ formatörü	10
Milli Eğitim Müdürlüğü	10
Özel teknik servis	9
Eğitim teknolojilerinin alındığı firmalar	9
Okul müdürü	7

Tablo 6 incelendiğinde müdürlerin eğitim teknolojilerinin kullanımıyla ilgili problemlerin çözümünde daha çok bilişim teknolojileri öğretmenine/formatörüne ve Milli Eğitim Müdürlüğüne başvurdukları görülmektedir.

Öğretmenlerin yazılım ve donanım konusunda karşılaştıkları sorunların çözümünde öncelikle bilişim teknolojileri öğretmenine/formatörüne danıştıklarını belirten K.Y. görüşünü "Bilgisayar formatörüne, o çözemezse teknik servise başvuruyoruz." şeklinde ifade etmiştir. C.Y. ise "Donanım konusunda sorun yaşandığında öncelikle bilgisayar formatörüne başvuruyoruz. Garanti kapsamında aldığımız araçlarda firmalardan destek almak suretiyle çözmeye çalışıyoruz." diyerek eğitim teknolojilerini satın aldıkları firmalardan yardım istediklerini belirtmiştir. Bir başka okul müdürü ise problemleri öncelikle kendisinin çözmeye çalıştığını, "Ben çözüyorum. Çevremdeki okul müdürlerinden, Milli Eğitim'den nadir de olsa yardım istiyorum. Teknik servislerden yardım istiyorum." [İ.Ö.] şeklinde dile getirmiştir.

Yapılan görüşmelerde okul müdürlerinin ve öğretmenlerin karşılaştıkları sorunların, daha çok teknik sorunlar olması ve çözümünü için de bilişim teknolojileri formatörüne başvurmaları, bu öğretmenlerinin aynı zamanda teknik bir eleman olarak algılanmalarıyla açıklanabilir. Özel teknik servisin daha arka sıralarda gelmesinin ise okulların yaşadıkları maddi olanaksızlıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Okul müdürlerinin eğitim teknolojilerinin kullanımı konusunda karşılaştıkları problemleri daha çok kurum içinde gidermeye çalıştıkları, gideremedikleri takdirde Milli Eğitim Müdürlüğüne ve teknik servislere başvurdukları söylenebilir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmada ilköğretim okullarında görev yapan okul müdürleriyle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla teknoloji liderliği davranışları belirlenmeye çalışılmıştır. Okul müdürlerinin eğitim teknolojileriyle ilgili stratejik hedefler belirleme, söz konusu teknolojileri alırken işbirliği yapma ve kaynak araştırma, eğitim teknolojilerinin kullanımını teşvik etme ve teknik destek sağlama rollerini gerçekleştirilmeye çalıştıkları sonucu çıkarılabilir. Okul müdürlerinin, genel olarak eğitim teknolojilerinin kullanılmasının, eğitimi daha iyileştireceğinin farkında olup okul yönetimi ve öğretme-öğrenme sürecinde bu teknolojileri kullanmaya çalıştıkları söylenebilir.

Okul müdürlerinin, eğitim teknolojilerinin kullanımına yönelik stratejik hedeflerini paydaşların görüşünü alarak belirledikleri ifade edilebilir. Bu durum araştırmaya katılan müdürlerin okullarında çalışan öğretmenlerle işbirliği içinde olmalarıyla açıklanabilir.

Okula alınacak eğitim teknolojilerine karar verirken müdürlerin bu konuda daha çok bilgi sahibi öğretmenlerle bilişim teknolojileri öğretmenin/formatörünün görüşlerinden ve internetten yararlanmakta oldukları belirlenmiştir. Okul müdürlerinin yoğun internet kullanıcısı oldukları göz önünde bulundurulursa, bu bulgu beklenen bir sonuçtur. Günümüzde okulların e-okul, mebbis gibi sistemlere geçmeleriyle, okul müdürlerinin interneti kullanması ve kullanımına liderlik etmesinin kaçınılmaz hale geldiği ifade edilebilir.

Okul müdürlerinin eğitim teknolojilerinin alınması/güncellenmesi için en çok okul aile birliğine gelen bağışlardan yararlandıkları belirlenmiştir. Bu sonuca dayalı olarak Bakanlığın kaynaklarının okullara teknoloji sağlamada yeterli olmadığı, bu konuda bütçe dışı kaynaklardan yararlanıldığı söylenebilir.

Okul müdürlerinin öğretmenlerin eğitim teknolojileriyle öğretim materyali hazırlama ve kullanmalarını teşvik etmede, onları en çok hizmet içi eğitimlere yönlendirdiklerine ilişkin bulgu, Altun (2009), Brockmeier ve diğerleri (2005), Chang ve diğerleri (2008) ve Kozloski'nin (2007) bulgularıyla paralellik göstermektedir. Müdürlerin, öğretmenlerin eğitim teknolojilerini kullanmaları için model olduklarını belirtmelerine ilişkin Kozloski'nin (2007) ve Ertmer ve diğerlerinin (2002) araştırmalarının bulgularıyla paralellik göstermektedir. Okul müdürleri, öğretmenlerin eğitim teknolojilerini kullanmaları konusunda karşılaştıkları sorunları öncelikle okulun bilişim teknolojileri formatörüne başvurarak çözmeye çalışmakta, aksi takdirde teknik servisten veya İl Milli Eğitim Müdürlüğünden yardım istemektedirler.

Bu araştırma sonucunda ileride yapılacak araştırmalara ve uygulamalara yönelik olarak aşağıdaki öneriler getirilebilir:

- Eğitim teknolojilerinin sağlanması ve etkin kullanımıyla ilgili stratejik planlama çalışmalarının amacına ulaşması için okullarda ve il Milli Eğitim Müdürlükleri bünyesinde oluşturulacak birimlerde konu alanıyla ilgili uzmanların istihdam edilmesi gerekmektedir.

- Stratejik planlama ve okul için stratejik hedefler belirleme sürecinde okulla ilgili bütün paydaşların katılması önemlidir. Okul dışı paydaşların okul süreçlerine daha çok katılım sağlaması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

- Müdürlerin eğitim teknolojilerinin sağlanması konusunda karar verirken çeşitli kaynaklardan yararlandıkları görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Milli Eğitim Müdürlüklerince çalışmaların yapılması, yeni teknolojilerin özellikleri ve kullanımıyla ilgili süreli yayınların hazırlanarak müdürlere ulaştırılması gereklidir.

- Eğitim teknolojilerini satın alma ve güncellemede müdürler daha çok okul aile birliği, veliler ve Milli Eğitim Müdürlüğünden yararlanmaktadırlar. Özel sektör işletmeleri, belediye, üniversite ve

sivil toplum kuruluşlarının okula daha çok desteklerinin sağlanması için okul müdürlerinin liderlik rolü üstlenmesi gerekmektedir.

- Müdürlerin eğitim teknolojileriyle öğretim materyali hazırlama/kullanmada öğretmenleri çeşitli yollarla teşvik etmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu konuda en çok başvurulan yollardan birisi de hizmet içi eğitimlerdir. Belirli bir program kapsamında eğitim teknolojilerinin öğretim-öğrenme sürecinde etkin kullanımıyla ilgili öğretmenlere yönelik seminerler düzenlenmelidir.

- Her okulda eğitim teknolojileriyle ilgili uzman personeli istihdam etmenin maliyeti yüksek olacağından, İl Milli Eğitim Müdürlüğünde okullara donanım-yazılım sağlama ve danışmanlık hizmetleri için teknik destek birimleri bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

Altun, N. A. (2009). *İlköğretim okul yöneticilerinin bilişim teknolojilerinin eğitim amaçlı kullanımına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Brockmeier, L. L., Sermon, J. ve Hope, W. (2005). Principals' relationship with computer technology. *NASSP Bulletin*, 89 (643), 45-63.

Brooks-Young, S. (2002). *Making technology standards work for you: A guide for school administrators*. ISTE Publications.

Can, T. (2008). İlköğretim okulları yöneticilerinin teknolojik liderlik yeterlilikleri. *8.Uluslararası Eğitim Teknolojileri Konferansı*, 6-9 Mayıs, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Chang, H., Chin, J. M. ve Hsu, C. M. (2008). Teachers' perceptions of the dimensions and implementation of technology leadership of principals in Taiwanese elementary schools. *Educational Technology & Society*, 11 (4), 229-245.

Ertmer, P. A., Bai, H., Dong, C., Khalil, M., Park, S. H. ve Wang, L. (2002). *Technology leadership: Shaping administrators' knowledge and skills through an online professional development course*. http://www.edci.purdue.edu/ertmer/docs/SITE02_TIPDOC_paper.PDF adresinden 03.04.2011 tarihinde edinilmiştir.

Hacıfazhoğlu, Ö., Karadeniz, Ş., ve Dalgıç, G. (2011). Eğitim yöneticileri teknoloji liderliği öz-yeterlik ölçeğinin geçerlik ve

güvenirlilik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(2), 145-166.

Kearsley, G. ve Lynch, W. (1994). Leadership in the age of technology: The new skills. *Journal of Research on Computing in Education*, 25(1), 50-60.

Kearsley, G. (1995). *Computers for educational administrators: Leadership in the information age*. New Jersey: Ablex Publishing Corporation.

Kozloski, K. C. (2007). *Principal leadership for technology integration: A study of principal technology leadership*. Unpublished doctoral dissertation. Drexel University, the United States.

Milli Eğitim Bakanlığı (2003). *İlköğretim kurumları yönetmeliği*. http://mevzuat.meb.gov.tr/html/225_0.html adresinden 01.10.2011 tarihinde edinilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı (2004). *BT entegrasyonu temel araştırması*. Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü.

Milli Eğitim Bakanlığı (2007). *Bilişim teknolojisi sınıflarının halka açılması*. http://mevzuat.meb.gov.tr/html/211_0.html adresinden 01.10.2011 tarihinde edinilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı (2011). Projeler Koordinasyon Merkezi Başkanlığı. <http://projeler.meb.gov.tr/pkmtr/> adresinden 1.12.2011 tarihinde edinilmiştir.

Sincar, M. (2009). *İlköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin bir inceleme (Gaziantep ili örneği)*. Yayınlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Turan, S. (2002). Teknolojinin okul yönetiminde etkin kullanımında eğitim yöneticisinin rolü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 8(30), 271-281.

Türnüklü, A.(2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 24.

Weber, M. J. (2006). *Study of computer technology use and technology leadership of Texas elementary public school principals*. Unpublished doctoral dissertation. University of North Texas.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5.bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.